

LANDSCHAPS- ARCHITECTUUR EN STEDENBOUW IN NEDERLAND

2007/2008

Herstructurering stad
Stedelijke uitbreidingen

Openbare ruimte
Tuin, park en landschap

Gebiedsontwikkeling
Experiment

RAAMBUURT

AMBACHTELIJKE EN SYMPATHIEKE STRAATPROFIELEN IN DE BINNENSTAD

LOCATIE: Deventer
PROJECT: stedenbouwkundig plan en inrichting buitenruimte
ONTWERPER: MTD Landschapsarchitecten (Frank Meijer, Erik van den Akker, Esther van der Heijden)
IN SAMENWERKING MET: Van Tilburg en Partners, KAW architecten, Architectenburo L. Lafour & R. Wijk, Architectenburo Ghijsen Partners
OPDRACHTGEVER: Hanzewonen
OPPERVLAKTE: 1,7 ha
ONTWERP: 1995 – 2007
REALISATIE: 2000 – 2008

Ontwerptekening van de Raambuurt.

Het gebeurt niet vaak dat een bureau van begin tot eind bij de herontwikkeling van een binnenstedelijke locatie betrokken is. Voor de Raambuurt in Deventer tekende het Bossche MTD landschapsarchitecten aan het stedenbouwkundig plan, aan de inrichting van de openbare ruimte en aan de technische uitwerkingen. Het voormalige industriegebied Raambuurt – onder meer verfconcern Akzo Nobel had er fabrieken – ligt binnen de vestingwerken van historisch Deventer. Tien jaar geleden is begon-

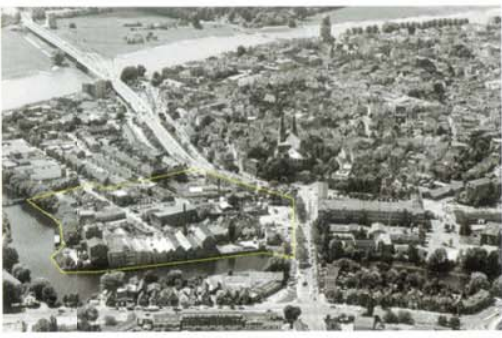

De informele rand langs de singel aan de zuidzijde van het buurtje.

nen met de transformatie van het gebied tot woonwijk. Voor het stedenbouwkundig plan dienden uiteenlopende gebiedskenmerken als inspiratiebron. Voor het stratenpatroon bijvoorbeeld is teruggegrepen naar de situatie ten tijde van de industriële bestemming. Enkele voormalige industriële gebouwen die zijn behouden – zoals pakhuizen en de inktfabriek – drukken een stevig stempel op de stedenbouwkundige verandering. Daarbij kwamen programmatische eisen;

de straten aan de noordzijde mochten bijvoorbeeld niet aantakken op de hoofdonthutingsweg van Deventer. Hoewel het stedenbouwkundige kader een variëteit aan woongebouwen heeft opgeleverd – luxe appartementencomplexen in pakhuissijl, rijtjeswoningen met sheddaken, atelierwoningen met patio's, daktuinen en inpandige parkeergarages – wist het stedenbouwkundig plan de selectiecommissie van dit jaarboek niet te overtuigen. Over het ontwerp en de inrichting

van de openbare ruimte was de commissie daarentegen zeer te spreken. Een ambachtelijk en sympathiek ontwerp, vond een commissielid. De straatprofielen zijn ijssterk, aldus een ander. De ontwerpers hebben elke ruimte in de Raambuurt een betekenis gegeven. Autoverkeer beweegt alleen in noord-zuidrichting, zodat de oost-west gelegen straten het domein zijn van fietsers en wandelaars. De twee noord-zuid gelegen hoofdstraten – Hallenstraat en Berg-

poortstraat – hebben een formele inrichting met stoepen, fietsstroken en rijbaan. De nieuwe wijk heeft twee nieuwe pleinen: het Raampark in de noordwestelijke hoek – voornamelijk bedoeld voor spelende kinderen – en het intieme Schoorsteenplein aan het water tussen de U-vormige appartementencomplexen aan de oostzijde. De straten verschillen van elkaar door het gebruik van bestrating en beplanting. Door het ontbreken van bomen en het gebruik van

Zweeds graniet heeft de lange Bergpoortstraat een stoer en industrieel karakter. Langs de gevels is de oude spoorlijn in ere hersteld. De oost-west gelegen Raamstraat is bestraat met tegels en beplant met berken, terwijl de Hallenstraat is bestraat met gebakken klinkers en beplant met acacia's. Aan de zuidkant grenst de wijk aan het water van de singel. De woningen staan hier aan een grasstrook met bestaande suikeressdoorns en een informeel straatje van Zweeds graniet en

De Hallenstraat is beplant met acacia's.
De Bergpoortstraat met langs de gevel de oude spoorlijn.

Op het bastion aan de zuidzijde is een aangename zitplek ontstaan.

klinkers. Een bijzonder element in het ontwerp is het bastion in de zuidoosthoek van de Raambuurt. Deze gereconstrueerde fortificatie heeft weliswaar niet de oorspronkelijke vorm, maar biedt bewoners en passanten een aangename plek voor beleving van het water en de omgeving. Via een trappartij is het water te bereiken. Een door MTD ontworpen bank staat bovenop het bastion, onder de bladeren van een vleugelnootboom.

Vanaf het bastion kun je het water bereiken.
Doorsnede van het bastion.
Voormalige industriële gebouwen dragen bij aan de sfeer van het Raampark.

VESTINGWERKEN

'S-HERTOGENBOSCH IS WEER EEN HERKENBARE VESTINGSTAD

LOCATIE: 's-Hertogenbosch
PROJECT: restauratie en inrichting oude vestingwerken
ONTWERPERS: OSLO (Martien van Osch), Van Roosmalen Van Gessel architecten (Marc van Roosmalen, Marlène van Gessel),
IN SAMENWERKING MET: Buro Lubbers (ontwikkelingsplan), MTD Landschapsarchitecten (Stadswalzone), en anderen
OPDRACHTGEVER: gemeente 's-Hertogenbosch
LENGTE: 6 km
ONTWERP: vanaf 1999
REALISATIE: vanaf 2000

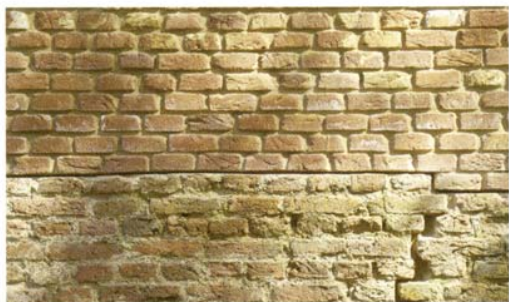
| Bastion Sint Anthonie.

| Overzichtskaart van projecten langs de vestingrand.

's-Hertogenbosch heeft de noodzakelijke restauratie van de vestingmuren aangegrepen om het imago van de stad aan te scherpen. Het ontwikkelingsplan dat hieraan te grondslag ligt, heet dan ook Versterkt Den Bosch – het versterkt de oude vestingwerken en tegelijkertijd het beeld van Den Bosch als vestingstad. Dit plan wordt in 1999 opgesteld door Buro Lubbers en Van Roosmalen van Gessel architecten. Op grond hiervan zijn zo'n tachtig deelplannen

gemaakt, verspreid langs een vestingrand van circa 6 kilometer lengte. Er is nadrukkelijk voor gekozen om niet terug te restaureren naar een bepaalde periode, maar om alle tijdslagen waarin aan de vesting Den Bosch is gebouwd zichtbaar te maken. Zo verhaalt de vesting van de geschiedenis van de stad en is er ruimte voor eigentijdse vormgeving. Andere belangrijke uitgangspunten zijn de bruikbaarheid, het behoud van de zeldzame muurvegetatie, het verbeteren

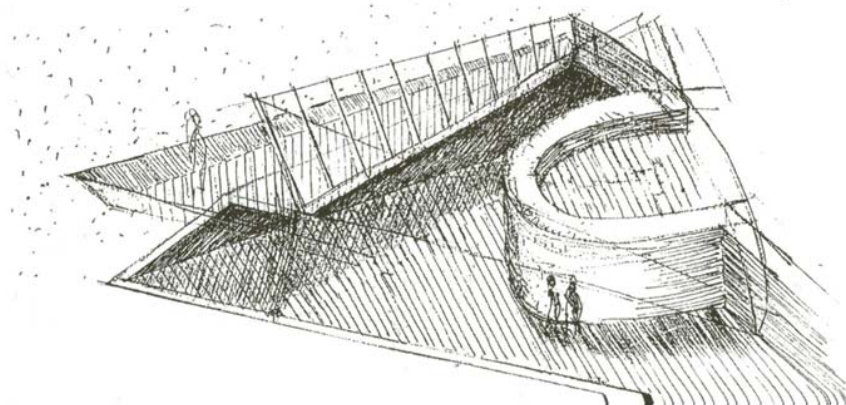

van de waterhuishouding en de bevaarbaarheid van de stadsrivier in en om de vesting. Door de nadruk op bruikbaarheid en imago wordt Versterkt Den Bosch breed gedragen door de Bos-schenaren en plaatselijke financiers. De Gemeente 's-Hertogenbosch gebruikt daarnaast rijks-gelden, Europese subsidies en geld voor samenwerkingsprojecten op het gebied van ecologie en innovatie. Conform het restauratieplan wordt de vesting

gedeeltelijk weer zichtbaar door het blootleg-gen van muren en bastions die eeuwenlang onder de grond lagen. Waar niets opgegraven kan worden, wordt de vesting aangevuld met nieuwe muren en bouwwerken, aangepast aan actuele archeologische ontdekkingen en bouw-historische bevindingen. Dit vergt veel flexibili-teit, vertrouwen en continuïteit van de opdracht-gevers, financiers, ontwerpers en uitvoerende partijen.

Om het vestingidee te bestendigen en de ves-ting toegankelijk te maken, komt er een door-gaande wandelroute langs de vestingrand en krijgen de routes naar het centrum een herken-bare entree. Bijzondere historische vondsten zijn zichtbaar gemaakt. Op Bastion Oranje is hiertoe speciaal het informatiecentrum Bastion-der gebouwd. De route om de vesting gaat uit van avontuurlij-ke wandelaars. De oeverpaden zijn niet overal

Oud en nieuw werk bij de muurrestauratie.
Bastion Oranje met het Bastionder, uitgevoerd met een
grasdak om het park zo min mogelijk te onderbreken.
Schets van het historisch informatiecentrum het
Bastionder.

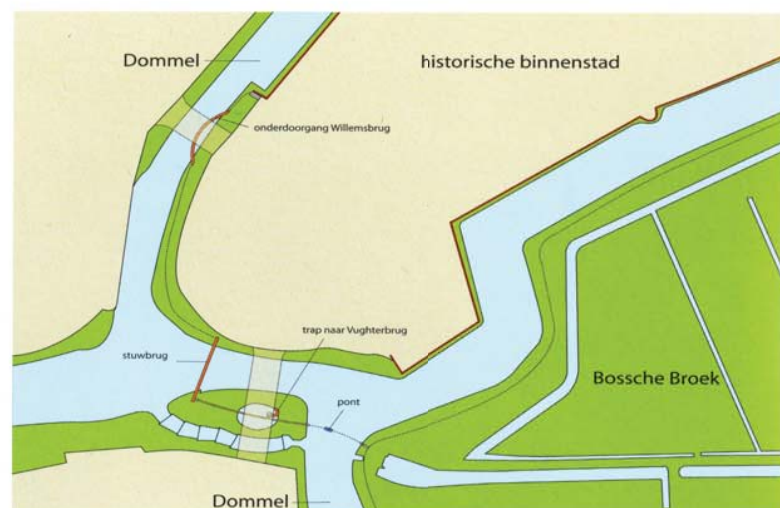
Nieuwe borstwering van Bastion Maria.

Trap met steiger bij Bastion Oranje. Op de achtergrond
het Bossche Broek.

nadrukkelijk vormgeven en de verbindingen zijn onconventioneel. Van de Westwal loopt bijvoorbeeld een smalle vlonder onder de Willemsbrug door, waarna via een brug over een stuw en het eilandje onder de Vugterbrug, met een voetveer het natuurgebied het Bossche Broek bereikt kan worden. De vlonders, aanlegsteigers en leuningens laten zien dat de strenge veiligheidsnormen die in Nederland gelden, niet per se moeten leiden tot standaardoplossingen.

In het westen en zuiden van de stad was de vesting altijd al fysiek aanwezig, zij het niet zo nadrukkelijk als in het nieuwe plan. De singelkades worden in het nieuwe plan aan de stadskant steniger dan voorheen. Aan de buitenkant blijft de oever groen. Deze oever vormt een ecologische verbingszone. Met het contrast tussen kades en oevers willen de ontwerpers de grens van de vesting benadrukken. Aan de Parklaan is hiertoe een haag langs

| Het voetveer over de Dommel.
| De brug over de stuw, ontworpen in samenwerking met Rob Lubrecht, ontsluit het eilandje.
| De lange vlonder onder de Willemsbrug biedt een spannende wandelroute.

| Ontwerp voor de Dommelpassage en de verbinding met het eilandje.

het water vervangen door een bakstenen borstwering. Dat het om een toevoeging gaat die verwijst naar de haag, is te zien aan de pootjes onder de muur. Aan de Westwal is de romp van het verdwenen Bastion Maria weer opgebouwd met een geïntegreerd bergbezinkbassin. De kade van de Westwal krijgt nieuwe bomen, waarbij – zoals overal in het plan – gekozen wordt voor vol-groeide exemplaren.

| De stadskant van de vesting wordt steniger van karakter.
| Boomrooster met naamsvermelding in de Parklaan.
| De zwevende borstwering langs de Parklaan.

| Bastion Maria met een geïntegreerd bergbezinkbassin.

De aarden wal van Bastion Sint Antonie in de noordoosthoek van de vesting is deels gereconstrueerd en deels vertaald in een reeks van cortenstalen profielen, zodat de bestaande bomen behouden konden blijven. Aan deze kant van de stad staan nog ingrijpende projecten op stapel, waarbij parkeren ondergronds zal worden opgelost en de gedempte stadsgracht wordt hersteld. Er is voor gekozen het water niet helemaal rond te laten lopen, maar bij de rug-

byvelden en Bastion Sint Antonie de hoogteverschillen in het veld het verhaal van de vesting te laten vertellen. Water speelt een belangrijke rol in Versterkt Den Bosch. De restauratie van de Groote Hekel en een nieuwe vaarweg bij de Kruisbroedershekel verbinden de singels met de Binnendieze, die vertakt door het centrum loopt. De ontwerpers passen in de vormgeving van de nieuwe kades, wallen, bruggen, vlonders en

Op basis van het idee voor de stadswalzone ontwierp MTD Landschapsarchitecten in samenwerking met Van Roosmalen Van Gessel het plan voor herstel van de gracht in het zuidwesten bij Bastion Baselaar, inclusief een ondergrondse parkeergarage.

Om de bomen te sparen is de loop van de aarden wal op het Bastion Sint Antonie gereconstrueerd met cortenstalen profielen.

De Binnendieze loopt vertakt door het stadscentrum.

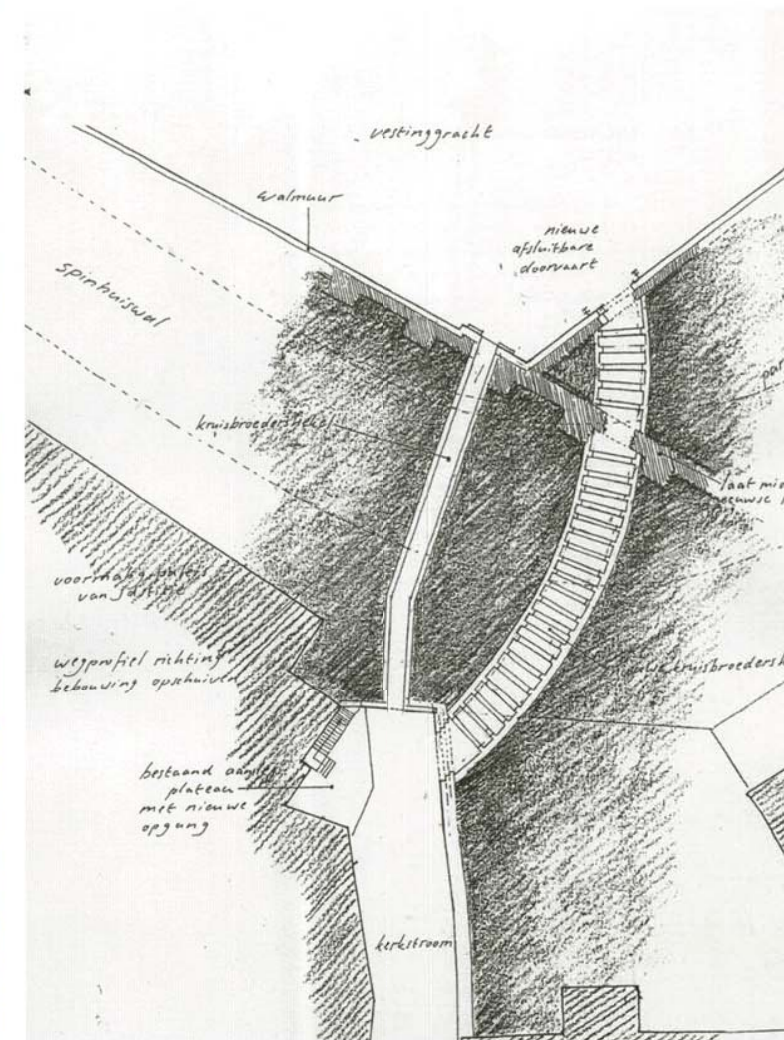
bastions moderne materialen en een eigentijdse vormtaal toe, met zowel robuuste als ijle accenten. Nieuw is steeds nadrukkelijk van oud te onderscheiden, maar er wel mee verbonden. Voor iedere locatie wordt een op zichzelf staand plan gemaakt, waarbij een vast ontwerpteam de samenhang waarborgt. Dit ontwerpteam (een landschapsarchitect en twee architecten) wordt gevoed door een wisselend planteam met deskundigen op het gebied van archeolo-

Rondvaartboten vertrekken vanaf een nieuwe steiger aan de Binnendieze.

Detail van het nieuwe gewelf van de Kruisbroedershekel, dat de Binnendieze verbindt met de Singelgracht.

gie, cultuurhistorie, ecologie, stedenbouw, techniek, verkeer of regelgeving, al naar gelang de locatie. De selectiecommissie van het jaarboek is vol lof over hoe in 's-Hertogenbosch met ambitie aan een dergelijk grootschalig en complex project is gewerkt. De historische gelaagdheid en de nadruk op het gebruik blijken een goede leidraad voor een consistent geheel.

Rugbyveld bij Bastion Sint Antonie.

Plattegrond van de Kruisbroedershekel. Rechts de nieuwe verbinding tussen Singelgracht en Binnendieze.